

Natalia Paprocka*

<https://orcid.org/0000-0001-8178-8116>

<https://doi.org/10.32798/dlk.159>

Agnieszka Wandel**

<https://orcid.org/0000-0001-7248-6503>

Tłumacze wobec językowego i kulturowego tabu. Seksualizmy w książkach edukacyjnych dla dzieci i młodzieży

Abstrakt:

Celem badania przedstawionego w artykule było ustalenie, w jaki sposób podejmuje się objęty językowym i kulturowym tabu temat seksualności w polskich przekładach edukacyjnych książek dla dzieci i młodzieży, oraz sprawdzenie, czy i pod jakim względem różnią się one od rodzimej produkcji. Autorki wzięły także pod uwagę powiązania między sposobem wyrażania się a czasem publikacji utworów, ich ideologicznym profilem oraz kategorią wiekową zakładanych odbiorców. Badanie przeprowadzono na korpusie 111 książek poświęconych edukacji seksualnej i adresowanych do dzieci i młodzieży, które ukazały się w Polsce w latach 1945–2018. Analizie poddano występujące w nich seksualizmy (czyli wyrazy lub frazeologizmy określające treści dotyczące sfery seksualnej) odnoszące się do męskich i żeńskich narządów płciowych oraz do stosunku seksualnego. Badanie wykazało, że wybory słownikowe dokonywane przez autorów i tłumaczy nierzadko naruszały normy obyczajowe i w zasadniczy sposób wpływały na kształt i zmiany powszechnych zachowań językowych.

Słowa kluczowe:

edukacja seksualna, książki edukacyjne, książki non-fiction, literatura dziecięca i młodzieżowa, przekład, seksualizmy, seksualność, tabu

* Natalia Paprocka – dr hab., pracuje w Instytucie Filologii Romańskiej Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Interesuje się przekładem literatury dla dzieci i młodzieży, recepcją francuskiej literatury dla dzieci i młodzieży w Polsce, oceną jakości w przekładzie oraz terminologią. Kontakt: natalia.paprocka@uwr.edu.pl.

** Agnieszka Wandel – dr hab., pracuje w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Interesuje się rynkiem książki dla dzieci i młodzieży oraz upowszechnianiem wiedzy za pomocą książki i innych form publikacji dziecięco-młodzieżowych. Kontakt: agnieszka.wandel@uwr.edu.pl.

Translators in the Face of Linguistic and Cultural Taboos: Sexual Vocabulary in Educational Books for Children and Youth

Abstract:

The aim of the study presented in the article was to examine how sexuality, which is subject to a linguistic and cultural taboo, is approached in Polish translations of educational books for children and youth, and to check whether and in what respect they differ from local productions. We also took into consideration the links between the means of expression and the time of the works' publication, their ideological profile and the age category of the intended audience. The study was carried out on a corpus of 111 books on sex education addressed to children and teenagers and published in Poland in the period between 1945 and 2018. We analysed 'sexualisms' (understood here as words or phraseologisms used to express the content of the sexual sphere) present in the books and referring to male and female genitals and sexual intercourse. The analysis showed that the vocabulary choices made by the authors and translators often transgressed moral standards and had a significant impact on the form and changes of common language behaviour.

Key words:

sex education, educational books, non-fiction books, children's and young adult literature, translation, human sexuality vocabulary, human sexuality, taboos

Uwagi wstępne

Czym jest tabu?

Tabu, jak pisze Anna Dąbrowska (1993), jest „zjawiskiem nie tylko językowym, lecz również antropologicznym, etnograficznym, religijnym i psychologicznym, pojawiającym się we wszystkich kulturach” (s. 14). Szeroko rozumiane tabu (tj. kulturowe) badaczka definiuje jako „zakaz pewnych zachowań”, natomiast tabu językowe – jako społecznie usankcjonowany „zakaz wymawiania pewnych wyrazów” (s. 21). W późniejszych publikacjach językoznawczynie posługuje się również szerszym od językowego pojęciem tabu komunikacyjnego, polegającego na „zakazie poruszania pewnych tematów” (2008, s. 175).

Zjawisko tabu jest historycznie i kulturowo zmienne, ponieważ w różnych społecznościach obejmować może odmienne obszary życia: religię, seks, cechy fizyczne, fizjologię, starość, choroby, śmierć, niebezpieczeństwo, nałogi itd., a przyczyny jego powstawania są bardzo różnorodne i obejmują m.in. zakazy

towarzystwie, moralne, etyczne czy etykietalne (Dąbrowska, 1993, s. 25). I chociaż korzenie tego zjawiska są pozajęzykowe, jego wpływ na kształt komunikacji językowej jest niezaprzeczalny.

Seksualność jako tabu

Jednym z najsilniejszych tabu w większości społeczeństw, wynikającym z poczucia wstydu, ogólnie przyjętych norm przyzwoitości lub obawy przed zgorznięciem, była i jest seksualność. Do sfery często tabuizowanej należy słownictwo odnoszące się do budowy anatomicznej oraz do życia płciowego człowieka, chociaż zakazy wypowiedzienia określonych słów lub poruszania pewnych tematów związanych z seksualnością ulegały w toku dziejów licznym modyfikacjom (Dąbrowska, 1993, s. 193).

Współcześnie tabu nałożone na zagadnienia seksualności jest coraz częściej łamane na skutek silnych zmian obyczajowych, czemu sprzyja – jak przekonuje Brian McNair (2004) – tzw. kultura obnażania. Wiąże się to m.in. z „medialną dostępnością seksu, nagości na pokaz i ekshibicjonizmu” (s. 194), będącą następstwem takich zjawisk jak rewolucja seksualna lat 60. XX wieku, kreowanie swobodnego stylu życia oraz rozpowszechnianie rozmaitych potrzeb konsumpcyjnych i postaw hedonistycznych przez mass media.

Jak pokazują badania socjologiczne i językoznawcze, w Polsce seks wciąż jednak pozostaje silnym obiektem tabu (zob. np. Fleischer, 2006), w szczególności gdy uczestnikami komunikacji są osoby niedorośnięte (Dąbrowska, 2008, s. 181). Najlepszym tego dowodem są kontrowersje związane z formą i treściami programowymi szkolnej edukacji seksualnej (zob. np. Kościańska, 2017; Wejbert-Wąsiewicz, Pęczkowska, 2009), której sam temat, jak pisze Małgorzata Cackowska (2011), „ma [...] charakter tabu” (s. 93).

Cel, przedmiot i metoda badania

Zależność tabu od kultury, wyznawanego światopoglądu oraz wieku odbiorców sprawia, że zagadnieniem tym interesują się również badacze literatury dziecięcej w przekładzie [*children's literature translation studies*, CLTS] (Borodo, 2006). Już w latach 80. XX wieku pionierzy tej dziedziny, Göte Klingberg (1986) i Zohar Shavit (1986), a w Polsce Monika Adamczyk-Garbowska (1988), sygnalizowali obecność w tłumaczeniach dla dzieci i młodzieży, szczególnie tych dawniejszych, wyraźną tendencję do neutralizowania lub puryfikacji nawiązań do kwestii stanowiących tabu w kulturze docelowej.

Zabiegi takie zaobserwowano również w przypadku odniesień i aluzji do sfery seksualności (zob. np. Pieciul-Karmińska, 2015; Yuan, 2019).

Przeprowadzone badania dotyczyły jednak literatury pięknej, często klasycznych utworów dawniejszych (np. niemieckich baśni braci Grimm, 1812, 1815, czy szkockiej powieści *Peter Pan* autorstwa J. M. Barriego, 1911), w których temat seksualności pojawia się zazwyczaj w postaci nielicznych wzmianek lub czytelnych tylko dla dorosłych aluzji.

Istnieje jednak grupa książek dla dzieci i młodzieży, w których przypadku tematyka seksualna stanowi zagadnienie centralne, a które rzadziej stanowią przedmiot zainteresowania badaczy. Mowa tu o książkach edukacyjnych wyróżniających się dominującą funkcją poznawczą i poświęconych stricte kwestiom edukacji seksualnej. Jedynymi znanymi nam badaniami dotyczącymi przekładu tego rodzaju utworów są artykuły Hanny Dymel-Trzebiatowskiej (2012, 2016), w których omawia ona recepcję przełamującej liczne tabu najnowszej skandynawskiej literatury dla dzieci w Polsce oraz szczegółowo analizuje polski przekład *Wielkiej księgi cipek* (Höjer, Kvarnström, 2010¹), jednej z najbardziej kontrowersyjnych książek edukacyjnych podejmujących kwestie seksualności.

I właśnie ogół książek służących edukacji seksualnej, adresowanych do młodych czytelników i należących do tzw. lektur spontanicznych, czyli – inaczej mówiąc – lektur czasu wolnego (termin za: Kondek, 2010, s. 109, 114–119), będzie przedmiotem niniejszego artykułu. W Polsce spektakularny wzrost ich liczby związany był przede wszystkim z masowym napływem tłumaczeń, który nastąpił po liberalizacji rynku wydawniczego i zniesieniu cenzury w latach 90. XX wieku. Przekłady te często postrzegane były i są jako odzwierciedlenie obcych kultur i ideologii, a ich treści – odbierane jako sprzeczne z rodzimą tradycją i obyczajowością.

W trakcie naszych wcześniejszych badań (Paprocka, Wandel, 2019) podjęliśmy próbę dotarcia do wszystkich publikacji poświęconych edukacji seksualnej i adresowanych do młodych czytelników, które ukazały się w Polsce w latach 1945–2018. Ostatecznie w naszym korpusie znalazło się 111 książek, zarówno autorów polskich, jak i tłumaczeń (zob. *Aneks. Korpus tekstów*, tabela 2). Te pierwsze stanowią nieco ponad jedną trzecią analizowanych publikacji (39 książek, 35%), drugie natomiast – prawie dwie trzecie (72 książki, 65%). Wśród języków, z których tłumaczono książki poświęcone edukacji seksualnej, wyraźnie dominuje angielski (32%), na drugim miejscu plasuje się francuski (14%); obecne są również: szwedzki (6%), włoski i niemiecki (po 5%), oraz – marginalnie – czeski (2%) i hiszpański (1%).

¹ W całym artykule, dla czytelności wywodu, nie są podawane daty oryginalnej publikacji omawianych książek. Te dane zostały ujęte w zamieszczonej w *Aneksie* tabeli 2, zawierającej korpus wszystkich tekstów, na których przeprowadzono badanie.

Celem niniejszego badania – również opartego na opisanym wyżej korpusie – jest ustalenie, w jaki sposób podejmuje się temat seksualności w przekładach książek do edukacji seksualnej oraz sprawdzenie, czy i pod jakim względem różnią się one od produkcji polskiej. Interesować nas będą także ewentualne powiązania między sposobem wyrażania się a ideologicznym profilem poszczególnych utworów (konserwatywnym, neutralnym lub liberalnym)² i kategorią wiekową odbiorców, do których są one skierowane (wczesne dzieciństwo: 3–6 lat; dzieciństwo: 7–10 lat; preadolescencja: 11–14 lat; młodzież i młodzi dorośli: 15+)³.

W badaniu skupiliśmy się na tych elementach, które są silnie powiązane z językowym tabu, czyli na seksualizmach, definiowanych za Stanisławem Dubiszem (1999) jako „wyrazy lub frazeologizmy określające treści dotyczące sfery seksualnej” (s. v). Pod uwagę wzięliśmy seksualizmy odnoszące się do męskich i żeńskich narządów płciowych oraz do stosunku seksualnego. W tym zakresie odnotowałyśmy liczbę książek, w których poszczególne seksualizmy zostały użyte, częstotliwość oraz kontekst ich występowania w obrębie poszczególnych utworów, a także ich ewentualne powiązanie z warstwą ilustracyjną. Ostatnim etapem analizy było sprawdzenie obecności wyekscerpowanych wyrażen w tych słownikach języka polskiego, które zawierają najwięcej tego typu słownictwa, tj. *Słowniku eufemizmów polskich* (Dąbrowska, 1998) oraz *Słowniku seksualizmów polskich* (Lewinson, 1999)⁴, a następnie sposobu ich kwalifikacji – od eufemizmów do kakofemizmów⁵.

² Aby ustalić ideologiczny profil uwzględnionych w badaniu książek, porównaliśmy promowane w nich wartości oraz sposób pojmowania roli seksu i seksualności w życiu człowieka. Odmienność ta uwidacznia się szczególnie w podejściu do takich kwestii jak: inicjacja seksualna, masturbacja, antykoncepcja, aborcja czy homoseksualność, a także w doborze odnoszącego się do sfery seksualności słownictwa – medycznego, potocznego, żartobliwego czy wulgarnego. Więcej na ten temat zob. Paprocka, Wandel (2019).

³ Wyróżnione cztery poziomy czytelnice zgodne są nie tylko z kolejnymi etapami rozwoju psychospołecznego dziecka, ale także z polskim systemem edukacyjnym. Więcej na ten temat zob. Paprocka, Wandel (2019).

⁴ Nie korzystałyśmy w analizie z publikacji *I kto to papla? Nietypowy słownik języka dziecięcego* (Strączek, 2009), ponieważ – wbrew tytułowi – nie jest to słownik językowy.

⁵ Dla Dąbrowskiej (1993) przeciwieństwem terminu „eufemizm” jest „kakofemizm” (s. 60–62), natomiast dla Lewinsona (1999) – „wulgaryzm” (s. vii). Termin „kakofemizm” badacz ten rezerwuje dla najsilniejszego stopnia wulgaryzmu.

Edukacja seksualna w książkach dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–2018

Polska seksuologia, czyli o seksie neutralnie

Dwie pierwsze powojenne książki dla dzieci i młodzieży dotyczące edukacji seksualnej ukazały się w 1957 roku – były to *Co chce wiedzieć każdy chłopiec?* Janusza Łopuskiego i *O czym chcą wiedzieć dziewczęta?* Elżbiety Jackiewiczowej. Łącznie w całym okresie PRL wydano tylko 20 książek poświęconych tej tematyce, przede wszystkim autorstwa seksuologów: Andrzeja Jaczewskiego (np. Jaczewski, Żmijewski, 1964), Mikołaja Kozakiewicza (np. 1966), Wiesława Sokoluka (np. 1986). W tym samym czasie wydano zaledwie trzy tłumaczenia: dwa z języka czeskiego (Strmeňová, 1973, 1987) oraz jedno z francuskiego (Arthus, 1973).

Wszystkie publikacje z tego okresu uznać można za neutralne lub umiarkowanie konserwatywne: koncentrują się niemal wyłącznie na medycznych aspektach dojrzewania i seksualności człowieka (różnicach pomiędzy kobietą a mężczyzną, prokreacji, ciąży itp.), a informacje dotyczące współżycia seksualnego pojawiają się w nich sporadycznie. Twórcy polskiej seksuologii „nie żartują, nie straszą, posługują się językiem aż nazbyt naukowym, a do tego świeckim i laickim” (Kościańska, 2017, s. 31). Ich odpowiedzi na pytania czytelników są zazwyczaj zachowawcze, wręcz wymijające, a stosowane przez nich nieliczne seksualizmy to określenia neutralne, nienacechowane, o medycznym, naukowym wydźwięku („prącie”, „członek”, „pochwa”, „srom”, „stosunek płciowy”, „współżycie”).

Przekłady, czyli o seksie inaczej

Liberalizacja rynku książki w 1990 roku pociągnęła za sobą diametralne zmiany również w zakresie książek służących edukacji seksualnej. Przede wszystkim ich liczba zwiększyła się niemal pięciokrotnie (20 vs. 91) i to głównie za sprawą lawinowego napływu książek tłumaczonych z języków obcych (69 książek, czyli 76% ogółu), przede wszystkim z języka angielskiego i z innych języków krajów Europy Zachodniej.

W tym okresie uwidocznił się też rozdźwięk między przekładami a książkami polskimi. W obu tych grupach pojawiły się wówczas teksty o wyraźniejszym zabarwieniu ideologicznym. O ile jednak polscy autorzy oprócz książek neutralnych proponowali do końca pierwszej dekady XXI wieku wyłącznie publikacje o profilu umiarkowanie i silnie konserwatywnym, o tyle przekłady już od chwili przełomu eksponowały pełną gamę postaw ideologicznych.

Większość oferty przekładowej stanowiły publikacje o charakterze umiarkowanie lub silnie liberalnym. Tłumaczenia te podejmują tematykę

seksualności w sposób znacząco odmienny od tego, który zaobserwować można w książkach polskich autorów. Różne aspekty seksualności, również te, które dotąd pomijano milczeniem lub zbywano ogólnikami, omawiane są w nich w sposób bezpośredni. Seks jest prezentowany jako źródło przyjemności, a jego fizjologiczna strona – otwarcie opisywana młodym czytelnikom. Charakterystyczną cechą wielu książek tego rodzaju jest też obecny w nich humor. Ich autorzy, choć sami zazwyczaj posługują się seksualizmami neutralnymi, nie stronią od prezentowania bogactwa języka w tej dziedzinie i przywołują liczne określenia potoczne, żartobliwe, grubiańskie, a czasem też wulgarne.

Tłumacze stanęli zatem przed trudnym zadaniem, ponieważ to oni stali się współodpowiedzialni za kształtowanie nowego sposobu mówienia o seksie i za wprowadzenie do dziecięco-młodzieżowego obiegu nieobecnych tam dotąd w języku pisanym seksualizmów nacechowanych. To oni sformułowali pierwsze opisy stosunku seksualnego dla dzieci młodszych. To również oni współuczestniczyli w próbach upowszechnienia neutralnych seksualizmów „dziecięcych”. Nie mogli się przy tym wspomagać rozwiązaniami leksykalnymi stosowanymi w polskich książkach dla tej grupy wiekowej, ponieważ było ich bardzo niewiele (tylko pięć pozycji dla dzieci do 10. roku życia). Znajdujące się w nich seksualizmy tego rodzaju były nieliczne, a opisy – zbyt wymijające. Na przykład o stosunku seksualnym mówiło się wyłącznie w kontekście prokreacji i bardzo zdawkowo: „[...] mamusia i tatuś są bardzo blisko siebie, całują się i pieszczą, nasionko tatusia łączy się z jajczkiem mamusi” (Pajączkowska, Ponińska, 1986, s. 13); „[...] mama i tata [...] położyli się bardzo blisko siebie i tata mocno mamę przytulił. Plemniki z jąder taty przeszły przez członek do pochwy mamy” (Sokoluk, 1986, s. [25]); „W tym celu mąż wprowadza prącie do pochwy żony” (Zdann, 1984, s. 18).

Tymczasem nowe na polskim rynku książki zagraniczne zaproponowały zupełnie inne ujęcie. Dobrymi przykładami są dwie pozycje pochodzące z lat 70. XX wieku, których polskie tłumaczenia ukazały się dwadzieścia lat później. Pierwsza to *Where Did I Come From?* znanego brytyjskiego pisarza Petera Mayle’a (1973). W jej polskim przekładzie *Skąd się wziąłem?* autorstwa Ryszarda Ziobry fragment o stosunku seksualnym brzmi następująco:

Wyobraźmy sobie, że mężczyzna i kobieta leżą razem w łóżku. [...] I po chwili członek mężczyzny staje się sztywny, twardy i znacznie większy niż zwykle. [...] Mężczyzna chce być w tym czasie tak blisko kobiety, jak tylko może, bo ją bardzo, bardzo kocha. I żeby być najbliżej kobiety, kładzie się na nią i wkłada swój członek do jej pochwy. [...] Mężczyzna przesuwa członek wewnątrz pochwy kobiety [...]. Zwykle zaczyna się to robić powoli, a potem [...] – coraz szybciej

i szybciej. [...] To pocieranie w górę i w dół kończy się dla obojga olbrzymim miłosnym drzeniem (Mayle, 1992, s. [10–16]).

W przekładzie występują neutralne seksualizmy „członek” i „pochwa”, ale cały opis uderza dokładnością i bezpośrednim wskazaniem na płynącą z seksu przyjemność.

Druga pozycja to szwedzki komiks *Per, Ida & Minimum* (Fagerström, 1977), który doczekał się dwóch różnych polskich tłumaczeń: *Nie wierzymy w bociany* (Fagerström, 1991) oraz *Piotruś, Kasia i maleństwo* (Fagerström, 1993). W pierwszym tłumaczka Margareta Kallin opis stosunku seksualnego przekłada następująco:

Gdy ja i mama przytulamy się, wtedy mamy ochotę, by leżeć razem w łóżku. Wtedy to mój siusiak robi się duży i sztywny. [...] Gdy tak ze sobą leżymy, mam ochotę, by siusiak taty znalazł się w mojej pochwie. [...] Penis może łatwo wejść do pochwy, gdyż robi się ona miękka i wilgotna. Tu leżymy tak blisko siebie, jak to tylko jest możliwe. Jest nam bardzo dobrze. Mój siusiak jest w pochwie mamy. Taki sposób przebywania nazywa się stosunkiem płciowym (Fagerström, 1991, s. 16–17).

Oprócz określeń podstawowych, „penis” i „pochwa”, tłumaczka stosuje wymienienie zdrobnienie „siusiak” i podwójny eufemizm „szpareczka”: „[...] w szpareczce, poniżej otworu, którym siusiasz, znajduje się drugi otwór zwany pochwą” (Fagerström, 1991, s. 13); „Ale i Ada mówią siusiak i szpareczka” (s. 15).

Dwaj tłumacze drugiej polskiej wersji, Patryk i Jacek Olszewscy, ten sam fragment przekładają następująco:

Jeśli mamusia i ja wzajemnie się tak przytulamy, to nieraz dostajemy ochotę, aby ze sobą spać. Wtedy mój członek robi się duży i sztywny. [...] Kiedy tak leżymy, to pragnę, aby tatusia członek wszedł w moją pochwę. [...] Wówczas staje się to łatwe, ponieważ moja pochwa robi się miękka i wilgotna. Tutaj leżymy blisko siebie, jak tylko można. To jest bardzo przyjemne uczucie. Mój członek jest u mamy w pochwie. Ten rodzaj przebywania ze sobą nazywamy współżyciem (Fagerström, 1993, s. 16–17).

Tłumacze optują zatem za neutralnymi wyrażeniami „członek” oraz „pochwa”, drugi seksualizm stosując zamiennie z dziecięcym zdrobnieniem „szparka”. W tej wersji znaleźć można jednak wulgarne określenie stosunku seksualnego, „pieprzyć się”, które wypowiedza dziecko („– Chcieliście nam opowiedzieć, jak się robi dziecko. – Ja wiem – pieprzyć się”; Fagerström, 1993, s. 16), szybko poprawione

przez rodzica: „Wiesz, my to nazywamy spać ze sobą” (s. 16). Taki wybór seksualizmu, podobnie jak bezpośredniość opisu i ilustracji towarzyszących tekstowi, zaszokowały część polskich czytelników. Jak podaje Angela Bajorek (2013), książka została „wycofana [...] ze sprzedaży z przyczyn obyczajowych” (s. 29).

Tak bezpruderyjne opisy stosunku w książkach polskich autorów pojawiają się dopiero w drugiej dekadzie XXI wieku. Dotyczy to jednak przede wszystkim książek dla nastolatków, choć w 2012 roku również w przeznaczonych dla 7–10-latków *Zwykłej książce o tym, skąd się biorą dzieci...* Alicji Długołęckiej (2012) pojawił się fragment: „Stosunek seksualny jest jak głaskanie waginy przez penisa i odwrotnie” (s. 51).

Seksualizmy w książkach służących edukacji seksualnej

We wszystkich książkach służących edukacji seksualnej występuje wiele różnych seksualizmów, zarówno neutralnych form podstawowych, jak i nacechowanych stylistycznie eufemizmów i wulgaryzmów. Mnogość stosowanych nazw narządów płciowych wskazuje na istnienie tabu w planie wyrażania⁶, szczególnie jeśli chodzi o nazwy organów żeńskich. Natomiast kwestia stosunku seksualnego w komunikacji z osobami niedorośliymi nadal stanowi tabu w planie treści – mówi się o nim otwarcie tylko w części książek poświęconych edukacji seksualnej.

Przekłady bardzo wyraźnie różnią się od książek polskich autorów z punktu widzenia bogactwa zastosowanego słownictwa seksualnego. We wszystkich tłumaczeniach łącznie występuje trzy razy więcej seksualizmów służących do określenia stosunku płciowego niż we wszystkich książkach polskich, pięć razy więcej określeń męskich narządów płciowych i aż czternaście razy więcej określeń organów żeńskich. Na tę dużą różnicę wpływają wprawdzie dwa przekłady ze szwedzkiego: *Wielka księga siusiaków* (Höjer, Kvarnström, 2009) i – przede wszystkim – *Wielka księga cipek* (Höjer, Kvarnström, 2010), w których zamieszczono wykazy rozmaitych synonimów

⁶ Terminy „tabu w planie wyrażania” i „tabu w planie treści” wprowadzamy za Zenonem Leszczyńskim (1988, s. 28). Wyrazem istnienia tabu w planie treści jest przemilczanie tabuizowanych tematów, natomiast istnienie tabu w planie wyrażania objawia się zastępowaniem wyrazu-tabu określeniami zastępczymi, niebędącymi inkryminowaną nazwą wprost. W ujęciu językoznawczym plan (płaszczyna) treści to strona znaczeniowa wyrażen językowych, natomiast plan (płaszczyna) wyrażania to ich strona formalna (Polański, 1993, s. 399). Dychotomia ta wykorzystywana jest również w semiologii w odniesieniu do znaków niejęzykowych.

tytułowych słów „siusiak” i „cipka”, jednak nawet po ich odjęciu dysproporcja między ogółem przekładów i ogółem książek polskich jest nadal bardzo wyraźna (zob. tabela 1).

TABELA 1. Zastosowanie seksualizmów w przekładach i książkach polskich

Seksualizmy	Łącznie	Przekłady	Książki polskie
Seksualizmy określające męskie narządy płciowe	57	54	12
Bez <i>Wielkiej księgi siusiaków</i> (Höjer, Kvarnström, 2009)	28	25	12
Seksualizmy określające żeńskie narządy płciowe	146	143	10
Bez <i>Wielkiej księgi cipek</i> (Höjer, Kvarnström, 2010)	36	33	10
Seksualizmy określające stosunek płciowy	30	27	9

Męskie narządy płciowe

Do określenia męskich organów płciowych najczęściej wykorzystywane są neutralne seksualizmy podstawowe „penis” i „członek” (oba w ponad jednej trzeciej książek), neutralne określenie „prącie” oraz eufemizm „siusiak” (oba dwa razy rzadziej niż poprzednie). Określenia te występują w publikacjach przeznaczonych dla wszystkich grup wiekowych, poza słowem „siusiak”, którego nie używa się w książkach dla młodzieży.

Wybór seksualizmu jest natomiast ściśle powiązany z datą wydania książki. „Członek” był bardzo popularny w książkach wydanych w okresie Polski Ludowej i w latach 90. XX wieku, natomiast obecnie wychodzi już z użycia i jeśli występuje, to z reguły łącznie z określeniem „penis”, jako jego synonim, oraz na schematach ilustrujących budowę ciała mężczyzny. Na podobnej zasadzie po 1989 roku zdecydowanie zmalało również użycie neutralnego określenia „prącie”. Oba te terminy w publikacjach wydanych po roku 1989 zostały niemal całkowicie wyparte przez słowo „penis”. Od lat 90. XX wieku częściej stosowany jest też eufemizm „siusiak”, co wiąże się z rosnącą liczbą książek dla najmłodszych i tendencją do odchodzenia w książkach edukacyjnych od stylu naukowego (medycznego) w kierunku języka potocznego.

Pozostałe seksualizmy figurują w niewielu (pięciu lub mniej) książkach, w zasadzie niemal wyłącznie w przekładach, często jednorazowo, odnotowane

jako ciekawostka językowa. Są wśród nich określenia notowane w słownikach, m.in. hiperonimy („genitalia”, „organ”), określenia zakwalifikowane przez Jacka Lewinsona (1999) jako neutralne („fallus”), przenośne („dłuto”, „interes”, „kapucyn”, „narzędzie”, „ogon”, „trzonek”, w tym także zdrobnienia: „bananek”, „mały”, „ogonek”, „ptaszek”, „trzonek”, „wacek/wacus”), seksualizmy grubiańskie („armata”, „drąg”, „drut”, „dziobak”, „fajfus”, „flet”, „fujarka”, „joystick”, „kołek”, „konik”, „korzeń”, „maczuga”, „ogóras”, „pal”, „pała”, „pędzel”, „stojak”, „trąba”, „wałek”, „żądło”) i wulgarne („fiut/fiutek”, „kuśka”, „kutas”, „laska”, „pindol”).

Głównie w przekładach pojawiają się też określenia nieodnotowane w słownikach jako seksualizmy („adolf”, „gwizdek”, „konewka”, „kranik”, „psipsiaczek”, „tubka”) oraz określenia zasłaniające lub opisowe („tutaj”; „ta część ciała”; „ta część twojego ciała, która znajduje się pomiędzy nogami”).

Żeńskie narządy płciowe

Zdecydowanie najczęściej, bo w ponad połowie książek, pojawia się neutralne określenie „pochwa”, stosowane w książkach dla wszystkich grup wiekowych. Dużo rzadziej występuje seksualizm „srom”, czasem z przymiotnikiem „niewieści”, a następnie: „cipka”, „wagina”, „dziurka” i „szparka/szpareczka”.

Interesujący w tym kontekście jest przypadek „cipki” i „waginy”. Ten pierwszy seksualizm klasyfikowany jest jako wulgaryzm zarówno przez Annę Dąbrowską (1993, 1998), jak i przez Jacka Lewinsona (1999), choć w książkach służących edukacji seksualnej jest niejako antonimem nieuznawanego za wulgarne słowa „siusiak”. Słowo to jednak, w badanym korpusie po raz pierwszy odnotowane w przekładzie z 1999 roku, wydaje się następnie coraz bardziej upowszechniać w książkach o charakterze liberalnym, głównie tłumaczonych, ale też polskich. W części publikacji jest ono przedstawiane odbiorcom jako neutralne zdrobnienie odpowiednie do używania w rozmowach z najmłodszymi dziećmi. W przeznaczony dla przedszkolaków książce *Skąd się (nie) biorą dzieci?* (Kotoro, Sokoluk, 2014) ten właśnie seksualizm figuruje wśród nielicznych słów podstawowych, do zapamiętania, które autorzy opatrzyli znamienym wierszykiem:

Pani sowa mądra głowa
Wciąż powtarza nowe słowa:
By utrwalić ich znaczenie
I dać wszystkim przyzwolenie
Na mówienie pewnych słów
Trudnych wszak dla wielu głów (Kotoro, Sokoluk, 2014, s. 59).

Alicja Długolecka (2012) w *Zwykłej książce o tym, skąd się biorą dzieci* również stosuje to słowo, choć podkreśla, że starsze dzieci powinny już używać „poważniejszych” wyrażen. Natomiast w przeznaczony dla nastolatków publikacji *#sexedpl. Rozmowy Anji Rubik o dojrzewaniu, miłości i seksie* (Rubik, 2018) seksualizm ten promowany jest jako określenie podstawowe, neutralne, analogiczne do słowa „penis” – jeden z rozdziałów nosi tytuł *Pokochaj swojego penisa*, a inny – *Pokochaj swoją cipkę*. W procesie neutralizowania tego słowa duży udział miała też niewątpliwie *Wielka księga cipek*, w której tytule zostało ono wyeksponowane.

Z kolei „wagina” po raz pierwszy pojawia się w 2008 roku w tłumaczonym z francuskiego *Przewodniku dla seksolatków* (Zep, Bruller, 2008) i od tego czasu systematycznie figuruje w książkach o charakterze liberalnym, rzadziej neutralnych, zarówno w przekładach, jak i w publikacjach polskich. Również to słowo ma stanowić neutralny, nienacechowany odpowiednik słowa „penis”.

W książkach dla dzieci młodszych występują określenia, które Dąbrowska (1993, 1998) kwalifikuje jako zasłaniające: „tutaj”; „ta część”; „to, co jest oznaką płci u dziewczynki”. To ostatnie zastosowane zostało w kontekście wskazującym na siłę tabu ciężącego na nazewnictwie żeńskich organów płciowych: „To, co jest oznaką płci u dziewczynki, mama i tata nazywają po swojemu” (Amiot, Della-Malva, 2016, s. 34).

Pozostałe określenia występują w mniej niż pięciu książkach, przede wszystkim w tłumaczeniach. Są wśród nich seksualizmy określone przez Lewinsona (1999) mianem przenośnych („ciasteczko”, „futerko”, „łono”, „mała”, „muszelka”, „myszka”), grubiańskich („dziupła”, „komin”, „kuciapka”, „pipka”, „pisia/pysia”, „psitka”, „psioszka”), wulgarnych („cipa”) i kakofemicznych („pizda”). Większość z nich pojawia się w publikacjach liberalnych we fragmentach, w których prezentowane jest bogactwo nazw lub wzmiankowany brak ogólnie przyjętej nazwy neutralnej.

W przekładach pojawiają się też w tych miejscach najróżniejsze seksualizmy nieodnotowane przez słowniki: „korytarzyk życia”, „intymne miejsce”, „kanał”, „miejsce do siusiania”, „pusia/puśka”, „sromcia”, „mufka”, „karmelek”, „bezzębne usta”, „buldożek” itd. Szczególnie dużo takich określeń pojawia się w *Wielkiej księdze cipek* i w *Przewodniku dla seksolatków*, do czego jeszcze wrócimy.

Stosunek płciowy

O stosunku płciowym w większości książek nie mówi się wcale (zwłaszcza w książkach dla najmłodszych) lub tylko o nim wzmiankuje, często bez podawania nazwy. Jeśli nazwa pada, to najczęściej jest to jedno z neutralnych

określeń podstawowych: „stosunek płciowy”, „uprawiać seks”, „stosunek seksualny” i „współżycie / współżycie seksualne / życie seksualne”. Wyrażenia „seks” i „uprawiać seks” pojawiły się wraz z falą książek tłumaczonych po 1989 roku. W niektórych publikacjach pojawiają się też hiponimy „stosunek waginalny/oralny/analny”.

W książkach o profilu konserwatywnym stosunek płciowy opisuje się wyłącznie w kontekście małżeństwa („członek męża wchodzi do pochwy żony”; Wołochowicz, 2010, s. 20), dlatego występują określenia takie jak: „stosunek/akt małżeński”, „zbliżenie małżeńskie” (w opozycji do „stosunku przedmałżeńskiego”). Stosowane są też zwroty o charakterze podniosłym i metaforycznym: „akt umieszczenia członka w pochwie” (Burns, 1992, s. 38), „miłosne zjednoczenie”, „hymn miłości do Boga” (Casterman, 2007, s. 6).

Z kolei w publikacjach o charakterze mniej lub bardziej liberalnym przytaczane są również, zazwyczaj jako ciekawostka, fakt językowy lub na humorystycznych ilustracjach, eufemizmy potoczne („kochać się”, „spać ze sobą”, „pójść z kimś do łóżka”, „pójść na całość”, „robić dziecko”, „zrobić to”, „ciupciać”, „seksować się”), seksualizmy zapożyczone z łaciny („kopulować”), przenośne („baraszkować”, „zabawiać się”, „figlować”), grubiańskie („bzykać się” i „bzykanko”), a także wulgarne („pieprzyć się”). Niekiedy występują także mniej popularne określenia neutralne („kontakt fizyczny”, „miłość/bliskość fizyczna”, „spółkowanie/spółkować”, „życie płciowe”, „akt miłosny”).

Tłumacze w starciu z seksualizmami

Większość rzadkich lub w ogóle nieodnotowanych w słownikach seksualizmów pojawia się w przekładach. Przyczyny tego zjawiska są różne. Przede wszystkim, o czym była już mowa, książki obce sprowadzone po 1989 roku znacząco różniły się pod względem podejścia do seksualności od tych dostępnych dotąd w Polsce. Jednak niebagatelny wpływ na ten stan rzeczy miały również postawy i decyzje tłumaczy.

Przywołać tu można trzy przykłady. Pierwszym jest *Przewodnik dla seksualoków* Zepa i Hélène Bruller (2008) w przekładzie Małgorzaty Nesteruk. Nieodłącznym składnikiem tej książki są ilustracje – balansujące na granicy dobrego smaku i niewybrednego żartu. To one właśnie posłużyły w oryginale (Zep, Bruller, 2001) dosłownemu zilustrowaniu wybranych francuskich seksualizmów potocznych. Problemem dla tłumaczki stało się to, że niektóre z nich w języku polskim nie mają swoich odpowiedników, np. na męski narząd płciowy nie mówi się „por” [*poireau*] (s. 78), „konewka” [*arrosoir*] (s. 80) ani „gwizdek” [*sifflet*] (s. 78), a na organ żeński – „karmelek” [*berlingot*] (s. 79)

ani „buldożek” [*bouledogue*] (s. 81). Jednak, ponieważ w warstwie ilustracyjnej figurowały te właśnie desygnaty, Nesteruk zdecydowała się na wprowadzenie neosematyzmów, choć zapewne była świadoma, że określenia te nie są w języku polskim powszechne w odniesieniu do sfery seksualnej.

Na świadomość tę wskazuje potraktowanie przez tłumaczkę innych seksualizmów, którym również towarzyszą ilustracje. Francuski eufemizm *manche* (dosł. ‘uchwyt’) oddany został za pomocą funkcjonującego w języku polskim seksualizmu „drąg” – na taką interpretację pozwala też rysunek (Zep, Bruller, 2008, s. 78). Z kolei używany na określenie żeńskich narządów płciowych francuski eufemizm *abricot* (‘morela’) za sprawą tłumaczki staje się w polskiej wersji „jabłuszkciem” – owoc na rysunku faktycznie nieco przypomina jabłko, choć ma kolor żółto-pomarańczowy (s. 81). „Jabłuszek” wprowadzono – jak podają w swoich słownikach Anna Dąbrowska (1998) i Jacek Lewinson (1999) – jako seksualizm stosowane jest w języku polskim wyłącznie na określenie piersi, ale jego pojawienie się zaskakuje zapewne nieco mniej niż moreli. Natomiast ilustracji mało rozgarniętego osobnika towarzyszy w tłumaczonej wersji jeden z najpowszechniejszych polskich seksualizmów – „cipka”, który zastąpił wieloznaczny francuski wulgaryzm *con* (s. 79). Ten leksem może określać zarówno żeńskie narządy płciowe, jak i osobę uważaną przez mówiącego za głupią. Tłumaczka wykorzystała zatem okazję, by wśród seksualizmów nietypowych umieścić leksem powszechny. Co ciekawe, jako kompensacja utraconej gry słowno-ilustracyjnej w polskim przekładzie zmodyfikowany został napis w dymku i osobnik nie mamrocze onomatopei „Gr”, lecz mówi do siebie „Bez przerwy o tym myślę” (s. 79). Widać zatem, że strategia tłumaczki była raczej adaptująca, aktywna, a elementy nieobecne w polskim zasobie seksualizmów pojawiły się w przekładzie raczej na skutek ograniczeń związanych z nierozłącznością warstw tekstowej i wizualnej niż celowej decyzji.

Inny jest przypadek przywoływanej już *Wielkiej księgi cipek* Dana Höjera z ilustracjami Gunilli Kvarnström (2010). Na rozkładówce w środku książki znajduje się swoisty inwentarz seksualizmów stosowanych na określenie żeńskich genitaliów (s. 44–45). Tłumaczka Elza Jaszczuk w polskiej wersji utworu zaproponowała w nim liczne jednostkowe, autorskie określenia, m.in.: „dolne usta”, „świstak”, „trawniczka”, „toster”, „wesołe miasteczko”, „wilgotna izba”, „włochaty befsztyk”, „wonna lilia”. Użyła również seksualizmów odnotowanych w słownikach, ale którym przypisano tam inne znaczenie. Na przykład wybrane przez nią słowo „lokomotywa” Lewinson odnotowuje jako seksualizm określający stosunek płciowy heteroseksualny, a „podwozie” – jako określenie pośladków. Wybory tłumaczki nie były jednak wymuszone związkiem z warstwą ilustracyjną, ponieważ tekst funkcjonuje w tym wypadku samodzielnie.

Autorka przekładu, wykorzystując własną kreatywność, uzyskała określenia nietypowe, w założeniu zabawne, co współgra z całością utworu.

W analogicznej sytuacji Halina Thylve, tłumaczka *Wielkiej księgi siusiaków*, postąpiła inaczej, sięgając do istniejącego bogatego zasobu potocznych i przerośniętych seksualizmów polskich (Höjer, Kvarnström, 2009, s. 21). Zastosowane przez nią potoczne synonimy słowa „siusiak” to seksualizmy czasem dość rzadkie, ale jednak zazwyczaj obecne w zasobach języka polskiego i odnotowane w słownikach (np. „bananek”, „dłuto”, „dziobak”).

Podsumowanie

Jak zauważa przywoływany już we wstępie Stanisław Dubisz (1999), „[...] seksualizmy polskie należą – w większości – do słownictwa »niskiego«, pospolitego, wulgarnego, ale nie można stwierdzić, że ich nie ma, albo że są nieużywane” (s. vi). Stanowią one część słownictwa dotyczącego tematyki objętej językowym i kulturowym tabu, którego charakterystyczną cechą jest – jak wynika z ustaleń Anny Dąbrowskiej (1993) – niewielka liczba określeń neutralnych, idąca w parze z mnogością eufemizmów i wulgaryzmów (kakofemizmów).

Zjawisko to nie dotyczy wyłącznie języka polskiego. Odautorskie uwagi na temat obfitej leksyki seksualnej przy jednoczesnym braku powszechnie akceptowanych, nienacechowanych określeń pojawiają się również w analizowanych przez nas przekładach:

Ile jest słów na seks? Zastanówcie się najpierw, ile ich sami znacie. Na pewno przyjdzie wam do głowy całkiem sporo określeń. Są określenia, które brzmią technicznie [...], określenia, które właściwie opisują coś innego [...], słowa wulgarne [...], śmieszne [...], słowa, które kojarzą się ze zwierzętami [...], słowa wymyślone [...]. We wszystkich językach świata istnieją różne określenia na seks. I ludzie ciągle wymyślają nowe (Gathen, Kuhl, 2018, s. 34–35).

Jak to się dzieje, że niemal wszystkie określenia kobiecych narządów płciowych stosowane w kulturze zachodniej [...] są wulgaryzmami? Że ludzie czerwienią się i nie potrafią tego z siebie wydusić? (Janouch, 2012, s. 248).

Strategie przyjmowane wobec tego stanu rzeczy w książkach polskich i w przekładach są jednak bardzo różne. Wywodzący się często z jednej szkoły i reprezentujący zbliżone podejście autorzy większości polskich książek poświęconych edukacji seksualnej z różnych powodów, głównie światopoglądowych, związanych z tradycyjną lub katolicką moralnością, oszczędnie dawają informacje

oraz posługują się nielicznymi seksualizmami neutralnymi i okołomedycznymi. Książki tłumaczone, głównie te o zabarwieniu liberalnym, są pod tym względem całkowicie różne – o seksie mówi się w nich dużo więcej i z reguły wprost, a do tekstów wprowadza się nierzadko słownictwo potoczne.

W tej sytuacji tłumaczom przypadła rola pionierów, innowatorów, którzy stali się pośrednikami w przekazywaniu nowych sposobów mówienia o seksualności do dzieci i młodzieży. Szczególnie dotyczy to lat 90. XX wieku, kiedy to teren ten był zupełnie – *nomen omen* – dziewiczy. W swoich przekładach szukali oni rozwiązań często po omacku, próbując przekazać podejście zagranicznych autorów do seksualności, a także oddać bogactwo nazywającej ją leksyki i jej niedoskonałości. Sięgali po określenia eufemistyczne, potoczne, grubiańskie, a nawet wulgarne, które dotąd w komunikacji z osobami niedorośliymi objęte były silnym tabu językowym i nigdy nie pojawiały się w przeznaczonych dla nich książkach. Korzystali też z własnej kreatywności, proponując młodym czytelnikom – często pod wpływem sformułowań zawartych w oryginałach – nowe, niespotykane w polszczyźnie seksualizmy.

Wybory tłumaczy nierzadko naruszały normy i zwyczaje języka polskiego, rażąc pod względem poprawności. Naruszały również normy obyczajowe, dotyczące tego, w jaki sposób wypada rozmawiać z dziećmi i młodzieżą na temat objęty silnym kulturowym i językowym tabu. Wybory te wpłynęły jednak – jak pokazuje nasze badanie – na zmianę językowych zachowań, o czym najlepiej świadczyć może „wielka kariera” potocznych słów „siusiak” i „cipka”, które upowszechniły się najpierw w tłumaczeniach, a następnie przejęte zostały przez niektórych autorów książek polskich. W świetle teorii repertuaru kulturowego Itamara Even-Zohara (2016) tłumacze książek służących edukacji seksualnej postrzegani mogą być zatem jako *idea makers* – osoby, które „tworzą nowe opcje, czyli nowe sposoby myślenia, nowe obrazy, nowe idee, nowe wartości, nowe sposoby działania i strategię”⁷ (s. 7), stając się tym samym motorem zmian w kulturze docelowej.

⁷ Tłumaczenie autorek artykułu – Natalii Paprockiej i Agnieszki Wandel.

Aneks

Korpus tekstów

TABELA 2. Wykaz książek poświęconych edukacji seksualnej i adresowanych do młodych czytelników, które ukazały się w Polsce w latach 1945–2018 (w kolejności alfabetycznej według tytułów)

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
1.	#sexedpl: Rozmowy Anji Rubik o dojrzewaniu, miłości i seksie	Rubik Anna	Krajewska Zuza (fot.)		Warszawa: W.A.B.	2018		
2.	100% mnie [Dorastanie: jak, dlaczego i kiedy?]	Greenwood Elinor, Cox Alexander		Madaliński Michał	Warszawa: Burda	2014	100% me: The how, why, and when of growing up	2008
3.	100% mnie czyli książka o miłości, seksie i zagłuszaczach. Niezbędnik młodego człowieka	Kotoro Bianca-Beata, Sokoluk Wiesław	Jagielski Łukasz		Warszawa: Czarna Owca	2013		
4.	ABC dojrzewania. Poradnik dla nastolatków	Madueño Conchita		Grygierowska-Augustynowicz Małgorzata	Janki k. Warszawa: Agencja Wydawnicza Jerzy Mostowski	2007	Sexo para adolescentes	2005

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
5.	<i>Abecadło miłości. Tylko dla nastolatków</i>	Johnson Greg, Shellenberger Susie		Kościuk Zbigniew	Warszawa: Vocatio	1997	<i>What Hollywood won't tell you about sex, love and dating</i>	1993
6.	<i>Chłopak i dziewczyna czyli Radości i smutki nastolatków</i>	Pękala Piotr [pseud. Romero John]			Wrocław: Astrum	1995		
7.	<i>Chłopcy! Instrukcja obsługi i użytkownika</i>	Prunty Morag	Everitt Alison	Matyjasz- kiewicz Agata	Warszawa: RTW	1999	<i>Boys! A user's guide</i>	1993
8.	<i>Co chce wiedzieć każdy chłopiec?</i>	Łopuski Janusz			Warszawa: PZWL	1957		
9.	<i>Co się dzieje z moim ciałem? Książka dla chłopców</i>	Madaras Lynda		Nagórska Magdalena	Warszawa: W.A.B.	1994	<i>What's happening to my body? Book for boys</i>	1988
10.	<i>Co się dzieje z moim ciałem? Książka dla chłopców i rodziców</i>	Madaras Lynda, Madaras Area		Jankowska Hanna	Warszawa: W.A.B.	2002	<i>What's happening to my body? Book for boys</i>	2000

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
11.	<i>Co się dzieje z moim ciałem? Książka dla dziewcząt</i>	Madaras Lynda		Bogucka-Różewicz Grażyna; Różewicz Tomasz	Warszawa: W.A.B.	1994	<i>The what's happening to my body? Book for girls</i>	1988
12.	<i>Co się dzieje z moim ciałem? Książka dla dziewcząt i rodziców</i>	Madaras Lynda, Madaras Area		Jankowska Hanna	Warszawa: W.A.B.	2002	<i>What's happening to my body? Book for girls</i>	2000
13.	<i>Czy przyniosł mnie bocian?</i>	Strmeňová Jiřina	Pavličková Jarmila	Kostyrko Hanna	Warszawa: Nasza Księgarnia	1973	<i>Doniesol ma bocian?</i>	1968
14.	<i>Czy to już teraz?</i>	Sokoluk Wiesław	Bobrowski Zygmunt		Warszawa: Zarząd Główny Ligi Kobiet Polskich, Krajowe Wydawnictwo Czasopism RSW „Prasa-Książka-Ruch”	1987		
15.	<i>Dlaczego chłopcy i dziewczynki różnią się od siebie. Dla dzieci od 3 do 5 lat i dla rodziców</i>	Greene Carol	Martiz Communications Company	Szydłowska-Bielniak Izabela	Warszawa: Pax	1993	<i>Why boys & girls are different</i>	1988
16.	<i>Dojrzwianie. O czym chłopcy muszą wiedzieć?</i>	Frith Alex, Meredith Susan (oprac.)	Francis Neil	Kruś Stefan	Warszawa: Delta	2007	<i>What's happening to me?</i>	2006

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
17.	<i>Dojrzewanie. O czym dziewczynki muszą wiedzieć?</i>	Meredith Susan, Chisholm Jane (oprac.)	Leschni-koff Nancy	Kruś Stefan	Warszawa: Delta	2007	<i>What's happening to me?</i>	2006
18.	<i>Dojrzewanie. Poradnik dla dziewcząt i chłopców</i>	Meredith Susan		Stępień Jacek	Warszawa: Warszawski Dom Wydawniczy	1997	<i>Growing up</i>	1985
19.	<i>Dojrzewanie. Poradnik dla nastolatek i nastolatków</i>	Meredith Susan	Stitt Sue	Zarawska Patrycja	Poznań: Publicat	2011	<i>Growing up</i>	1985
20.	<i>Dojrzewanie dziewcząt od A do Z</i>	Stompor Ewa	Tużylak Katarzyna		Toruń: Literat	2010		
21.	<i>Dorastanie. Jakie to proste!</i>	Winston Robert M.L.		Wincorek Agata	Warszawa: Arkady	2018	<i>Help your kids with growing up: A no-nonsense guide to puberty and adolescence</i>	2017
22.	<i>Dzidzius w brzuszku, czyli skąd się biorą dzieci? Książeczka uświadamiająca dla dzieci do czytania z rodzicami, dziadkami, opiekunami i wychowawcami</i>	Zawiślak Anna	Filipowska Agnieszka		Grodzisk Mazowiecki: Anna Zawiślak	2010		

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
23.	<i>Dziewczęce sprawy. Książka dla dziewcząt</i>	Beaupré Jadwiga			Warszawa: PZWL	1967		
24.	<i>Dziewczęta. Poradnik dla nastolatek</i>	Schwabenthan Sabine, Weigert Vivian		Lipińska Magdalena Izabela	Warszawa: Meritum	1994	<i>Madchen: ein ratgeber für die jahre zwischen 12 und 16</i>	1993
25.	<i>Encyklopedia nastolatki</i>	Rouyer Dominique Alice		Minkowski Aleksander	Wrocław: Siedmio- róg	2013	<i>Dico des filles: no boys!</i>	2002
26.	<i>Encyklopedia wychowania seksualnego 10-13 lat</i>	Verdoux Christiane, Cohen Jean, Kahn-Nathan Jacqueline, Tordjman Gilbert	Koch Ray Bret, Laurent Martine	Matuszewska Alicja	Warszawa: BGW	1991	<i>Encyclopedie de la vie sexuelle 10-13 ans</i>	1989
27.	<i>Encyklopedia wychowania seksualnego 7-9 lat</i>	Verdoux Christiane, Cohen Jean, Kahn-Nathan Jacqueline, Tordjman Gilbert	Daure Philippe	Matuszewska Alicja	Warszawa: BGW	1991	<i>Encyclopedie de la vie sexuelle 7-9 ans</i>	1989
28.	<i>Encyklopedia wychowania seksualnego dla nastolatków</i>	Verdoux Christiane, Cohen Jean, Kahn-Nathan Jacqueline, Tordjman Gilbert	Koch Ray Bret	Matuszewska Alicja	Warszawa: BGW	1991	<i>Encyclopedie de la vie sexuelle: adolescents</i>	1989

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
29.	<i>Gdy miłość dojrzeje</i>	Kozakiewicz Mikołaj			Warszawa: Alfa	1984		
30.	<i>Horror! Czyli skąd się biorą dzieci</i>	Kasdepke Grzegorz	Piwovarski Marcin		Warszawa: Nasza Księgarnia	2010		
31.	<i>Integracja seksualna. Przewodnik w poznawaniu i kształtowaniu własnej seksualności</i>	Augustyn Józef			Kraków: WAM	1993		
32.	<i>Ja i ty: pierwszy raz. Tajemnice inicjacji seksualnej</i>	Jaczewski Andrzej, Izdebski Zbigniew			Warszawa: PCK, Oficyna Wydawnicza	1992		
33.	<i>Jak być dorosłym. Poradnik dla nastolatków</i>	Celmer Zuzanna			Warszawa: Medium	1996		
34.	<i>Jak postępować ze starymi [czyli krótki kurs braurwego nastolatka]</i>	McDowell Josh, Jones Bill		Wojciechowski Krzysztof	Warszawa: Vocatio	1994	<i>Teenage Q&A book</i>	1994
35.	<i>Jak powstaje życie?</i>	Huszcz Miroslaw	Nowak Anna		Warszawa: Ostoja	1993		
36.	<i>Jak przyszliśmy na świat?</i>	Barsotti Eleonora		Zawanowska Ksenia	Ożarów Mazowiecki: Olesiejuk	2014	<i>Inside a new life</i>	2012
37.	<i>Jak się zmieniasz. Dla dzieci od 8 do 11 lat i dla rodziców</i>	Graver Jane	Martiz Communications Company	Nowakowska Barbara	Warszawa: Pax	1994	<i>How you are changing</i>	1988

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
38.	<i>Jestem chłopcem</i>	Giommi Roberta	Gobbo Chiara	Pieńkos Mirosława	Warszawa: Rea	2009	<i>Io sono un bambino</i>	2007
39.	<i>Książka dla chłopców</i>	Jaczewski Andrzej			Warszawa: PZWL	1986		
40.	<i>Książka pełna miłości, czyli jak Michatek przyszedł na świat</i>	Frankel Alona	Frankel Alona		Warszawa: Nisza	2015		
41.	<i>Mała encyklopedia miłości</i>	Rouyer Dominique Alice	Dupuy-Sauze Marianne	Michałowska Aleksandra; Minkowski Aleksander	Wrocław: Siedmióróg	2011	<i>Dico des filles</i>	2007
42.	<i>Mała książka o miłości</i>	Stalfelt Pernilla		Gawryluk Barbara	Warszawa: Czarna Owca	2010	<i>Kärlekbo-ken</i>	2001
43.	<i>Mama zniosła jajko!</i>	Cole Babette	Cole Babette	Bałtyń Hanna	Warszawa: Nasza Księgarnia	2004	<i>Mummy laid an egg</i>	1993
44.	<i>Mamo i tato opowiedzcie mi skąd się wzięłam?</i>	Sokoluk Wiesław	Bobrowski Zygmunt		Warszawa: Zarząd Główny Ligi Kobiet Polskich, Krajowe Wydawnictwo Czasopism RSW „Prasa-Książka-Ruch”	1986		

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.:	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
45.	<i>Mamo, tato! Nie wierzę już w bociana. Od 7 do 11 lat</i>	Costantino Elisabetta	Raiconi Cristina	Pająk Zofia	Kielce: Jedność	2011	<i>Mi sento grande! Diventare grandi è una meravigliosa avventura</i>	2010
46.	<i>Mamo, tato! Skąd się biorą dzieci? Od 3 do 6 lat</i>	Costantino Elisabetta	Raiconi Cristina	Pająk Zofia	Kielce: Jedność	2012	<i>Io cresco! Diventare grandi è una meravigliosa avventura</i>	2010
47.	<i>Mamo, tato! Staję się kobietą, staję się mężczyzną. Od 12 do 16 lat</i>	Costantino Elisabetta	Raiconi Cristina	Pająk Zofia	Kielce: Jedność	2012	<i>Sono grande! Diventare grandi è una meravigliosa avventura</i>	2010
48.	<i>Między nami mężczyznami. O sprawach związanych z dorastaniem</i>	Jaczewski Andrzej, Żmijewski Jerzy	Butenko Bohdan		Warszawa: PZWL	1964		
49.	<i>Miłość i seks. Bezpruderjiny poradnik dla dziewczyn</i>	Janouch Katerina		Górecka Dominika	Warszawa: Czarna Owca	2012	<i>Unga tjejers bok om sex & kärlek</i>	2009

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
50.	<i>My. Jak powstaje życie</i>	Zdann Marek	Maryniak Michał, Bogusławski Piotr		Warszawa: PZWL	1984		
51.	<i>My. Skąd się biorą dzieci</i>	Zdann Marek	Maryniak Michał, Bogusławski Piotr		Warszawa: PZWL	1984		
52.	<i>Na progu dojrzałości</i>	Strmeňová Jiřina		Garbarczyk Małgorzata	Warszawa: Nasza Księgarnia	1987	<i>Na prahu dospelosti</i>	1976
53.	<i>Nastolatki. Trudne py-tania</i>	Zimmermann Frank		Biuro tłum. „Verba”	Wrocław: Astrum	1998	<i>Die Jugend: schwere Fragen</i>	1996
54.	<i>Nie wierzcie w bociany</i>	Pajęczkowska Elżbieta, Ponińska Krystyna	Lutczyn Edward		Katowice: Krajowa Agencja Wydawnicza	1986		
55.	<i>Nie wierzymy w bocia-ny. Opowieść o życiu rodzinnym</i>	Fagerström Grethe	Gunilla Hansson	Kallin Mar-gareta	Białystok: Rekla-mowo-Wydawnicza Agencja Dzien-nikarzy AG-red	1991	<i>Per, Ida & Minimum</i>	1977
56.	<i>Nowe życie. Rozwój płodu</i>	Barillé Albert [a.dz.adapt]		Wierbo-wicz Domi-nika	Warszawa: Hippo-campus	2007	<i>La nais-sance: la fécondation, Le dévelop-pement du fœtus</i>	2001

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
57.	<i>O chłopcach dla chłopców</i>	Jaczewski Andrzej	Sroczyńska Paulina		Warszawa: PZWL	1986		
58.	<i>O co pytają nastolatki</i>	Celmer Zuzanna			Warszawa: Hachette Livre Polska	2007		
59.	<i>O czym chcą wiedzieć dziewczęta?</i>	Jackiewiczowa Elżbieta			Warszawa: PZWL	1957		
60.	<i>O dojrzewaniu dla chłopaków</i>	Brooks Felicity, Frith Alex		Węzyk Katarzyna	Ożarów Mazowiecki: Olesiejuk	2015	<i>Growing up for boys</i>	2013
61.	<i>O dojrzewaniu dla dziewczyn</i>	Brooks Felicity	Lovell Katie	Węzyk Katarzyna	Ożarów Mazowiecki: Olesiejuk	2015	<i>Growing up for girls</i>	2013
62.	<i>O dziewczętach dla dziewcząt</i>	Kobylecka Wanda, Jaczewski Andrzej			Warszawa, PZWL	1967		
63.	<i>O dziewczynkach i chłopcach dla chłopców i dziewczynek</i>	Olejarczyk Asia	Urbaniak Monika		Rzeszów: Dreams Lidia Miś-Nowak	2016		
64.	<i>Odpowiedz mi! Dzieci pytają o intymne sprawy</i>	Gathen von der Katharina		Magdziarz Anna	Warszawa: Dwie Siostry	2018	<i>Klär mit auf! 101 echte Kinderfragen rund um ein aufregendes Thema</i>	2014

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
65.	<i>Odpowiedzi na pytania o miłość i uczucia</i>	Doldi Marco		Łukaszyk Ewa	Kraków: WAM	2005	<i>50 riposte sull'amore e l'affettività</i>	2002
66.	<i>Pierwsza miłość</i>	Westheimer Ruth, Krawetz Nathan		Kowalska Bożena	Warszawa: al fine	1997	<i>First love</i>	1985
67.	<i>Piotruś, Kasia i małenstwo. Rodzina Kujawskich oczekuje dzidziusia</i>	Fagerström Grethe, Hansson Gunilla	Hansson Gunilla	Olszewski Jacek, Olszewski Patryk	Gdynia: Uraeus	1993	<i>Per, Ida & Minimum</i>	1977
68.	<i>Początki życia. Pćciowoć</i>	Barillé Albert [a.dz.adapt]		Modzelewska Małgorzata	Warszawa: Hippo-campus	2007	<i>La cellule : l'origine de la vie. La sexualité</i>	2001
69.	<i>Poradnik dla kaźdej dziewczyny [Wszystko o dorastaniu, zdrowiu, pielęgnacji ciała, problemach w domu i szkole]</i>	Stoppard Miriam		Jannasz Justyna	Warszawa: Muza	1995	<i>Everygirl's lifeguide</i>	1987
70.	<i>Porozmawiaj ze mną. Rozmowy z dziećmi o seksualności</i>	Wołochowicz Mariola			Kraków: Esprit	2010		
71.	<i>Poskramanie hormonów. Prosto z mostu o miłości i seksie dla współczesnej młodzieży</i>	Burns Jim		Jankowski Robert	Lublin, Kraków: Pojednanie, Nowa Nadzieja	1992	<i>Handling your hormones</i>	1986

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
72.	<i>Powiedz mi, skąd się biorą dzieci</i>	Amiot Karine-Marie, Della-Malva Éléonore		Kocot Anna	Poznań: Św. Wojciech Dom Medialny	2016	<i>Dis-moi comment on fait les bébés?</i>	2015
73.	<i>Przewodnik dla seksolatków</i>	Bruller Hélène	Zep	Nesteruk Małgorzata	Warszawa: Egmont Polska	2008	<i>Guide du Zizi sexuel</i>	2003
74.	<i>Przewodnik po dorastaniu</i>	Jessen Christian	Semple David	Hesko-Kołodzińska Małgorzata	Warszawa: Burda	2014	<i>Dr Christian's guide to growing up</i>	2013
75.	<i>Pytania o miłość. 11-14 lat</i>	Dumont Virgynie, Montagnat Serge	Slocombe Romain, Bloch Serge, Barborini Robert	Zbonikowska Hanna	Warszawa: Bellona	1999	<i>Questions d'amour</i>	1998
76.	<i>Pytania o miłość. 5-8 lat</i>	Dumont Virgynie	Rosy	Zbonikowska Hanna	Warszawa: Bellona	1999	<i>Questions d'amour</i>	1997
77.	<i>Pytania o miłość. 8-11 lat</i>	Dumont Virgynie, Montagnat Serge	Millet Claude, Millet Denise	Zbonikowska Hanna	Warszawa: Bellona	1999	<i>Questions d'amour</i>	1997
78.	<i>Rozmnażanie</i>	Barillé Albert [a.dz.adapt]		Antczak Agnieszka	Warszawa: De Agostini	1998	[tytuł oryginalny niestandardny]	1990-1991

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
79.	<i>Seks. Co, jak, dlaczego. Przewodnik dla nastolatków</i>	Goldman Jane		Osowiecki Michał	Warszawa: Prószyński i S-ka	1999	<i>Sex: How? why? what? The teenager's guide</i>	1994
80.	<i>Seks. Nieocenzurowany przewodnik po twoim ciele, seksualności i bezpieczeństwie</i>	Hasler Nikol		Ressel Ewa	Poznań: Publicat	2011	<i>Sex, a book for teens: An uncensored guide to your body, sex, and safety</i>	2010
81.	<i>Seks i miłość. Nowoczesny poradnik dla chłopaków</i>	Chavez Perez Inti		Urbanik Paweł	Warszawa: Czarna Owca	2012	<i>Respekt: en sexbok för killar</i>	2010
82.	<i>Seks i te rzeczy</i>	Lawson Michael, Skipp David		Szydłowska-Biełniak Izabella	Warszawa: Pelikan	1991	<i>Sex and that</i>	1985
83.	<i>Seks i twoje nowe „ja”. Dla dzieci od 11 do 14 lat i dla rodziców</i>	Bimler Richard	Martiz Communications Company	Szafrńska-Brandt Marta	Warszawa: Pax	1993	<i>Sex and the new you</i>	1982
84.	<i>Skąd się (nie) biorą dzieci? Czyli dwa w jednym: opowieści dla Przed-szkolaka i Matego Żaka oraz instruktarz w pigułce dla Dorosłych</i>	Kotoro Bianca-Beata, Sokoluk Wiesław	Jagielski Łukasz		Chorzów: Advert	2014		

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
85.	Skąd się bierze dziecko w brzuchu mamy? Książka uswiadamiąca dla dzieci do czytania samodzielnego i z rodzicami	Pighin Gerda	Dorobek Agata	Górczak Elżbieta	Poznań: GMP	1995	Kinder fragen: Wie kommt das baby in den bauch?	1995
86.	Skąd się biorą dzieci	Kuczyński Marciej	Gawryś Mateusz		Warszawa: Nasza Księgarnia	1986		
87.	Skąd się biorą dzieci: o tym i o innych sprawach rozmawia z dziećmi doktor Ruth	Westheimer Ruth	De Groat Diane	Jankowska Hanna	Warszawa: Świat Książki	1998	Dr Ruth talks to kids: Where you come from, how your body changes, and what sex is all about	1993
88.	Skąd się biorą dzieci?	Huszcz Mirosław	Orlińska Wanda		Warszawa: Alfa	1990		
89.	Skąd się biorą dzieci? Dla dzieci od 6 do 8 lat i dla rodziców	Hummel Ruth	Martiz Communications Company	Szydłowska-Bielniak Izabella	Warszawa: Pax	1993	Where do babies come from?	1988
90.	Skąd się biorą dzieci?	Brykczyński Marcin	Pawlak Paweł		Warszawa: Nasza Księgarnia	2004		
91.	Skąd się biorą dzieci?	Daynes Katie	Pym Christine	Bańkowska-Lach Anna	Ożarów Mazowiecki: Olesiejuk	2017	Where do babies come from?	2016

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
92.	<i>Skąd się biorą dzieci? Komiks</i>	Diano Pierluigi	Diano Pierluigi	Partyka Jacek	Kraków: eSpe	2010	<i>Educazione sessuale a fumetti!</i>	2009
93.	<i>Skąd się biorą dzieci? O płodności dla młodzieży</i>	Wołochowicz Mariola, Wołochowicz Piotr			Częstochowa: Pomoc, Wydawnictwo Misjonarzy Krwi Chrystusa	2011		
94.	<i>Skąd się wziąłem? Prawda o twoim życiu – bez bzdur, ale z ilustracjami</i>	Mayle Peter	Robins Arthur	Ziobro Ryszard	Wrocław: Krajowa Agencja Wydawnicza	1992	<i>“Where did I come from?”: The facts of life without any nonsense and with illustrations</i>	1973
95.	<i>Staję się dorosły</i>	Sokoluk Wiesław	Bobrowski Zygmunt		Warszawa: Krajowe Wydawnictwo Czasopism	1986		
96.	<i>Szkola życia i miłości. Dzieci i młodzież pytają, rodzice odpowiadają. Cztery rozmowy o ekologii seksualnej</i>	Joyeux Henri		Śliwa Dorota	Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium	2011	<i>École de la vie et de l’amour : le livre des parents pour apprendre l’écologie sexuelle de 4 à 20 ans</i>	1998

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
97.	<i>Ściągą z seksu. Dla rodziców, katechetów, wychowawców i dla Ciebie</i>	Dębek Krzysztof	Bajer Tomasz		Wrocław: W Kolorach Tęczy	1998		
98.	<i>Ściągawka z dojrzałymi. Co chciałabyś wiedzieć o swoim ciele, ale wstydzisz się zapytać</i>	Ashton Jennifer		Łabanowska Anna	Warszawa: Świat Książki	2011	<i>Body scoop for girls: A straight-talk guide to a healthy, beautiful you</i>	2009
99.	<i>Świńska książeczka o tym, skąd się biorą prosiaczki</i>	Cieślak Aleksandra	Cieślak Aleksandra		Kraków: Bona	2017		
100.	<i>Tabu. Nie tylko o seksie czyli rozmowy z nastolatkami na tematy</i>	Grodzki Adam, Wiłkomirska Anna			Warszawa: Inwest druk	1992		
101.	<i>Tematy tylko dla dziewcząt</i>	Weston Carol		Figlewska Joanna	Warszawa: Dio-genes	2002	<i>Girltalk: All the stuff your sister never told you</i>	1997
102.	<i>Tęczowa książeczka. Poradnik dla nastolatek</i>	Dawson Juno	Gerrell Spike	Dymińska Dominika	Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej	2016	<i>This book is gay</i>	2014

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
103.	<i>To zupełnie normalne czyli seks bez tajemnic</i>	Harris Robie H.	Emberley Michael	Hesko-Kołodzinska Małgorzata	Warszawa: Panda	1995	<i>Let's talk about sex</i>	1994
104.	<i>Tylko dla dziewcząt. Bez tajemnic o stawaniu się kobietą</i>	Böhm Michaela	Feldhaus Hans-Jürgen	Janiszewska Agata	Bremen: MAK Verlag	2010	<i>Just for Girls: Alles über deinen Körper, die Liebe und deine Zukunft</i>	1998
105.	<i>Wielka księga cipek</i>	Höjer Dan, Kvarnström Gunilla		Jaszczuk Elza	Warszawa: Czarna Owca	2010	<i>Lilla snippaboken</i>	2004
106.	<i>Wielka księga siusiaków</i>	Höjer Dan, Kvarnström Gunilla		Thylwe Halina	Warszawa: Czarna Owca	2009	<i>Lilla snoppboken</i>	2002
107.	<i>Wyjaśniamy dzieciom tajemnice życia</i>	Arthus Arthus		Brzeska Maria	Warszawa: PZWL	1973	<i>Les mystères de la vie expliqués aux enfants</i>	1970
108.	<i>Zanim przekroczysz próg</i>	Kozakiewicz Mikołaj			Warszawa: PZWL	1966		
109.	<i>Zanim staniecie się kobietami</i>	Kozakiewicz Mikołaj			Warszawa: PZWL	1970		

	Tytuł	Autor	Ilustrator	Tłumacz	Miejsce wyd.: nazwa wydawcy	Rok wyd.	Tytuł oryginalny	Rok wyd. oryginalny
110.	<i>Zwykła książka o tym, skąd się biorą dzieci...</i>	Długołęcka Alicja	Pietrzak Anna		Warszawa: Czarna Owieczka	2012		
111.	<i>Życie na maksa. Poradnik uczuciowo-seksualny</i>	Casterman Jean-Benoit			Kraków: Wydawnictwo M	2007	<i>Pour réussir ta vie sentimentale et sexuelle : les chemins de l'amour : de 14 ans jusqu'au mariage</i>	2006

Bibliografia

- Adamczyk-Garbowska, M. (1988). *Polskie tłumaczenia angielskiej literatury dziecięcej. Problemy krytyki przekładu*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Amiot, K.-M., Della-Malva, É. (2016). *Powiedz mi, skąd się biorą dzieci* (A. Kocot, tłum.). Poznań: Św. Wojciech Dom Medialny.
- Arthus, A. (1973). *Wyjaśniamy dzieciom tajemnice życia* (M. Brzeska, tłum.). Warszawa: PZWL.
- Bajorek, A. (2013). „Skąd się biorą dzieci?”, małe studium edukacji seksualnej we współczesnej literaturze dla najmłodszych. *Guliwer, 1*, 27–34.
- Barrie, J. M. (1911). *Peter and Wendy*. Hodder & Stoughton.
- Borodo, M. (2006). *Children's literature translation studies? – zarys badań nad literaturą dziecięcą w przekładzie*. *Przekładaniec, 16*(1), 12–23.
- Burns, J. (1992). *Poskramianie hormonów. Prosto z mostu o miłości i seksie dla współczesnej młodzieży* (R. Jankowski, tłum.). Lublin, Kraków: Pojednanie, Nowa Nadzieja.
- Cackowska, M. (2011). Książka obrazkowa o edukacji seksualnej dla dzieci jako medium kulturowe i polityczne. *Forum Oświatowe, 2*(45), 93–110.
- Casterman, J.-B. (2007). *Życie na maksa. Poradnik uczuciowo-seksualny* (b.t.). Kraków: Wydawnictwo M.
- Dąbrowska, A. (1993). *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*. Wrocław: Wydawnictwo UWr.
- Dąbrowska, A. (1998). *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*. Warszawa: WN PWN.
- Dąbrowska, A. (2008). Zmiany obszarów podlegających tabu we współczesnej kulturze. *Język a Kultura, 20*, 173–196.
- Długołęcka, A. (2012). *Zwykła książka o tym, skąd się biorą dzieci....* Warszawa: Czarna Owieczka.
- Dubisz, S. (1999). Tytułem przedmowy – o seksie i seksualizmach. W: J. Lewinson, *Słownik seksualizmów polskich* (s. iii–iv). Warszawa: Książka i Wiedza.
- Dymel-Trzebiatowska, H. (2012). Czy Skandynawowie łamią tabu? Najnowsza skandynawska literatura dla dzieci w Polsce. W: G. Tomaszewska, B. Kapela-Bagińska, Z. Pomirska (red.), *Jestem – więc czytam. Między pragmatyzmem a wolnością* (s. 303–312). Gdańsk: Wydawnictwo UG.
- Dymel-Trzebiatowska, H. (2016). Aporetyczność przekładu na przykładzie *Wielkiej książki cipek* Dana Höjera i Gunilli Kvarnström. W: A. Pstyga, M. Milewska-Stawiany (red.), *Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza. Polszczyzna w tekstach przekładu* (t. 5, s. 87–96). Gdańsk: Wydawnictwo UG.
- Even-Zohar, I. (2016). *Ideational labor and the production of social energy: Intellectuals, idea makers and culture entrepreneurs*. The Culture Research Lab., Tel Aviv

University: Tel Aviv. Pobrane z: <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/EZ-Books.htm>.

- Fagerström, G. (1977). *Per, Ida & Minimum: en bok om att vara tillsammans*. Gävle: Skolförl.
- Fagerström, G. (1991). *Nie wierzymy w bociany. Opowieść o życiu rodzinnym* (M. Kallin, tłum.). Białystok: Reklamowo-Wydawnicza Agencja Dziennikarzy AG-red.
- Fagerström, G. (1993). *Piotruś, Kasia i maleństwo. Rodzina Kujawskich oczekuje dziadziusia* (P. Olszewski, J. Olszewski, tłum.). Gdynia: Uraeus.
- Fleischer, M. (2006). Obszar tabu w systemie polskiej kultury. W: M. Graszewicz, K. Stasiuk (red.), *Literatura, kultura, komunikacja* (s. 283–300). Wrocław: Wydawnictwo UWr.
- Gathen, K. von der, Kuhl, A. (2018). *Odpowiedz mi! Dzieci pytają o intymne sprawy* (A. Magdziarz, tłum.). Warszawa: Dwie Siostry.
- Grimm, W., Grimm, J. (1812). *Die Kinder- und Hausmärchen. Gesammelt durch die Brüder Grimm*. Berlin: Realschulbuchhandlung.
- Grimm, W., Grimm, J. (1815). *Die Kinder- und Hausmärchen. Gesammelt durch die Brüder Grimm. Zweiter Band*. Berlin: Realschulbuchhandlung.
- Höjer, D., Kvarnström, G. (2009). *Wielka księga siusiaków* (H. Thylwe, tłum.). Warszawa: Czarna Owca.
- Höjer, D., Kvarnström, G. (2010). *Wielka księga cipek* (E. Jaszczuk, tłum.). Warszawa: Czarna Owca.
- Jackiewiczowa, E. (1957). *O czym chcą wiedzieć dziewczęta?* Warszawa: PZWL.
- Jaczewski, A., Żmijewski, J. (1964). *Między nami mężczyznami. O sprawach związanych z dorastaniem*. Warszawa: PZWL.
- Janouch, K. (2012). *Miłość i seks. Bezpruderyjny poradnik dla dziewczyn* (D. Górecka, tłum.). Warszawa: Czarna Owca.
- Klingberg, G. (1986). *Children's fiction in the hands of the translators*. Lund: Gleerup.
- Kondek, S. A. (2010). *Zagadnienia wydawnicze i księgarskie. Skrypt*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Kościńska, A. (2017). *Zobaczyć łosia. Historia polskiej edukacji seksualnej od pierwszej lekcji do internetu*. Wołowiec: Czarne.
- Kotoro, B.-B., Sokoluk, W. (2014). *Skąd się (nie) biorą dzieci?, czyli Dwa w jednym: opowieści dla Przedszkolaka i Małego Żaka oraz instruktarz w pigułce dla Dorosłych*. Chorzów: Advert.
- Kozakiewicz, M. (1966). *Zanim przekroczysz próg*. Warszawa: PZWL.
- Leszczyński, Z. (1988). *Szkice o tabu językowym*. Lublin: KUL.
- Lewinson, J. (1999). *Słownik seksualizmów polskich*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Łopuski, J. (1957). *Co chce wiedzieć każdy chłopiec?* Warszawa: PZWL.

- Mayle, P. (1992). *Skąd się wziąłem? Prawda o twoim życiu – bez bzdur, ale z ilustracjami* (R. Ziobro, tłum.). Wrocław: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Mayle, P. (1973). *Where did I come from?*. Secaucus, NJ: Lyle Stuart.
- McNair, B. (2004). *Seks, demokratyzacja pożądania i media, czyli kultura obnażania* (E. Klekot, tłum.). Warszawa: Muza.
- Pajęczkowska, E., Ponińska, K. (1986). *Nie wiercie w bociany*. Katowice: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Paprocka, N., Wandel, A. (2019). Edukacja seksualna a przekłady książek dla dzieci i młodzieży – ideologie, specyfika, kontrowersje. Artykuł zgłoszony do publikacji.
- Pieciul-Karmińska, E. (2015). Grimm's *Children's and Household Tales* in Polish translations: A voice of a translator. W: E. Skibińska, M. Heydel, N. Paprocka (red.), *La voix du traducteur à l'école / The translator's voice at school: 2 – Praxis* (s. 79–100). Montréal: Éditions québécoises de l'oeuvre.
- Polański, K. (red.) (1993). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rubik, A. (2018). *#sexedpl. Rozmowy Anji Rubik o dojrzewaniu, miłości i seksie*. Warszawa: W.A.B.
- Shavit, Z. (1986). *Poetics of children's literature*. Athens, GA, London: University of Georgia Press.
- Sokoluk, W. (1986). *Mamo i tato, opowiedzcie mi: skąd się wziąłem?*. Warszawa: Zarząd Główny Ligi Kobiet Polskich, Krajowe Wydawnictwo Czasopism RSW Prasa-Książka-Ruch.
- Strączek, D. (2009). *I kto to papla? Nietypowy słownik języka dziecięcego*. Kraków: Znak.
- Strmeňová, I. (1973). *Czy przyniósł mnie bocian?* (H. Kostyrko, tłum.). Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Strmeňová, I. (1987). *Na progu dojrzałości* (M. Garbarczyk, tłum.). Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Wejbert-Wąsiewicz, E., Pęczkowska, E. (2009). Problemy edukacji seksualnej w Polsce. *Przegląd Socjologiczny*, 3, 181–184.
- Wołochowicz, M. (2010). *Porozmawiaj ze mną. Rozmowy z dziećmi o seksualności*. Kraków: Esprit.
- Yuan, M. (2019). The translation of sex-related content in *Peter Pan* in China. *Translation Studies*, b.n. <https://doi.org/10.1080/14781700.2019.1604256>.
- Zdann, M. (1984). *My – jak powstaje życie*. Warszawa: PZWL.
- Zep, Bruller, H. (2008). *Przewodnik dla seksolatków* (M. Nesteruk, tłum.). Warszawa: Egmont Polska.
- Zep, Bruller, H. (2001). *Guide du Zizi sexuel*. Grenoble: Glénat.